

ИЗМЕРЕНИЯ И ПРОЕКЦИИ НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ В БЪЛГАРИЯ, ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И СВЕТА

Вера Пиримова¹
e-mail: v.pirimova@unwe.bg

Резюме

Основна цел на анализа в статията е да се разкрие и обоснове взаимовръзката между базисни и алтернативни схващания за растежа, от една страна, и възможностите за прилагане на различни методи за анализ и измерители на икономическия растеж, от друга страна. Доказват се необходимостта и възможността от прилагане на някои краткосрочно насочени математико-статистически методи и към дългосрочните периоди и динамика на растежа. Във връзка с това е изследвана динамиката на БВП в България, страните от Европейския съюз като цяло и света през периода 1980 – 2020 г. Направен е извод, че чрез краткосрочните методи (например верижните темпове) се допълват обобщенията от прилагане на дългосрочните методи (базисните темпове), извеждат се и се прецизират специфични особености, обогатяват се познанията за характера на макроикономическата динамика. В статията се прилагат методите на анализ и синтез, математико-статистически методи, както и методи на дескриптивния анализ.

Ключови думи: икономически растеж, показатели на растежа, верижни и базисни темпове на БВП, икономическият растеж в България, ЕС и света

JEL: E00, E32, C02

Традиционни и съвременни концепции за растежа

Основните възгледи за икономическия растеж се разработват и утвърждават постепенно в рамките на традиционната теория. Преобладаващата част от тях подчертават *дългосрочния* характер на този процес, поставят изискване за постигане на реални *ръстове* на съвкупния резултат от производството (изразен чрез показателя БВП). На тази основа става възможно разрастване на мащабите на икономиката след години, разширяване на потенциалните й възможности, увеличаване на благосъстоянието на обществото (изразявано отправно чрез ръста на показателя БВП на човек от населението). Като обобщение на подобни схващания може да се приведе едно добре систематизирано от Саймън Кузнец определение, според който „Икономическият растеж на една страна може да се дефинира като дълго-

¹ Доцент, доктор, катедра „Икономика“, Общикономически факултет, УНСС

срочно увеличаване на капацитета за предлагане на нейното население на все повече различни икономически блага, този нарастващ капацитет се базира на напредък в технологиите и на изискваното от него институционално и идеологическо приспособяване.“ (Kuznets, 1971, p. 1). В контекста на необходимото нарастване на създадения съвкупен продукт (БВП) например, К. Миркович твърди, че икономическият растеж е „непрекъснат процес на възходящо развитие на основните производствени ресурси на обществото – предимно на капитала и на работната сила, в тяхната качествена и количествена определеност“, а също и „процес на превръщане на производствените фактори в нарастващи резултати“ (Миркович, 2001, с. 869 и с. 870).

Разбиран по такъв начин процесът на дългосрочния икономически растеж е проекция и позволява да се обобщят ефектите от развитието на различни процеси – не само икономически, а също социални, демографски и др., измененията в повечето от които проличават в по-големи периоди. По-важните от тези ефекти са синтезирани от С. Кузнец и се отнасят до индуцираното от растежа нарастване на броя на населението и на производителността на основните производствени фактори, протичането на трансформационни процеси и структурни преобразования в икономиката, процесите на социална и идеологическа трансформация (предимно на урбанизация и секуларизация), разкриването на нови пазари за реализация на създадената продукция и на нови източници на суровини и др. Тези процеси са намерили отражение във формулирани от С. Кузнец *шест основни признака* на съвременния икономически растеж.²

С времето реалностите на растежа провокират научния интерес към това, че в обсега на продължителните периоди развитието на производството и икономическите процеси се усложнява и преобразува, в съвременните проявления на растежа настъпват някои по-трайни изменения. От една страна, се видоизменят свойствата и се пренареждат по степен на значимост традиционните фактори, наред с тях изпъкват и принципно нови фактори на растежа, които встъпват в роля на негови по-различни ключови двигатели. От друга страна, се очертават нови динамични особености на растежа на БВП, които се отклоняват значително или влизат в явно противоречие с поставените от традиционната теория строги изисквания и изведените от нея закономерности. Това се отнася преди всичко до възникващи затруднения за реализиране на непрекъснатото нарастване на БВП, регистриране на по-чести неравномерни колебания в темповете на прираст и/или в обема му на

² Те са обобщени от С. Кузнец на основата на изследванията му, извършени през периода на 50-те и 60-те години на 20 век, и се съдържат предимно в книгите му „Съвременният икономически растеж“ (1966 г.) и „Икономическият растеж на нациите“ (1971 г.).

годишна база. Те водят до образуване на краткосрочно обособена нееднородна, комбинирана вместо еднопосочна и стабилна възходяща динамика и траектория на растежа, възпрепятствано от действието на сложна съвкупност от експресивни обективни и субективни фактори (пречки). Към това следва да се добавят и необходимите компромиси при измерването на растежа, налагащи известно подценяване на качествените и поставяне на акцент върху количествените характеристики на процеса. Всичко това изисква по-различно и убедително обяснение, налага адаптиране към новите условия и характеристики на растежа на схващането за него на съвременния етап.

Като проекция на новите особености в динамиката на растежа постепенно започва да се оформя и възприема възгледът, че в по-широк смисъл (и особено в краткосрочен аспект) би следвало растежът да се разбира като „абсолютното или относителното **изменение** (а не единствено увеличаване) на реалния БВП, или на реалния БВП на човек от населението“ (Пиримова, 2001, с. 27).³ Такова разбиране се споделя и от К. Миркович, който в по-общ план, при определена специфика и в по-различен контекст твърди, че „В по-широк аспект обаче под икономически растеж се разбира **всяка промяна** (не само положително нарастване и положителен прираст, но нарастване и прираст изобщо) на обема на определения икономически ингредиент (на определено икономическо богатство).“ (Миркович, 2012, с. 225).

При подобно тълкуване се разграничават ясно и се признават вече като присъщи на растежа динамични характеристики възможните и реални проявления не само на положителен, но и на отрицателен и нулев икономически растеж, които се асоциират съответно с икономически подем, застой и спад (Миркович, 2001, с. 938). Така не се поставят под съмнение случаите и периодите, в които не се поддържат еднакви или не се реализират възходящи положителни темпове на растежа, които са рядкост в съвременността. Избягват се немалко упреци към много теоретични и емпирични модели, доказващи нестабилност на растежа – която не отменя реализирането на растеж на икономиката, а подчертава само по-честото (вече повече типично) нееднотипно и неравномерно протичане на процеса в реалността. Допускат се и се легализират дори недопустимите преди (според традиционната теория) случаи на низходящ дългосрочен тренд на растежа, даващ израз на свиващ се през даден период реален обем или снижаващи се темпове на увеличаване на БВП.

Разширеното схващане за икономическия растеж позволява да се извършва комплексна, единна, всеобхватна характеристика на процеса, съчетаваща в едно цяло количествените и качествените аспекти на измененията

³ Сходни съждения се изразяват още към края на 80-те години на 20 век. Вж. например Krelle (1988, p. 2).

в националната (регионалната или световната) икономика. Тя се опосредства и подпомага от обновена представа за възможностите за прилагане на традиционните подходи и методи за измерване на растежа, особено по отношение на доскоро разграничаваните и поотделно използваните за целта дългосрочни методи (на базисни индекси и темпове) и краткосрочни методи (на верижни индекси и темпове). Става възможно да се докаже по-добрата, по-различната и/или по-подходяща обяснителна способност на верижните пред тази на базисните индекси и темпове, при това прилагани не само към ограничени, но и към периоди с по-голяма продължителност. Като отражение на това двата метода могат и вече се прилагат не поотделно (като коректни измерители на краткосрочните или съответно на дългосрочните тенденции на растежа), а паралелно, комбинирано. Това позволява да се правят повече диференцирани изводи относно проявилите се особености и преобладаващите тенденции в (макро)икономическата динамика.

Като първи пример ще приведем и анализираме чрез прилагане на двата метода динамиката на БВП на България през немалкия период от 30 години (а именно през 1989 – 2020 г.). За тази цел в таблица 1 са включени наличните и публикувани от НСИ и Световната банка данни за абсолютното равнище на БВП на България за 1989 г. и за верижните темпове на изменението му (по отделни години, спрямо всяка предходна година). На тяхна основа са пресметнати и допълнени *базисните* величини на реалния БВП и на темповете му, спрямо една конкретна – в случая избраната начална година (1989 г.). Тези три групи данни позволяват да се направят следните няколко важни, математически и логически взаимно обвързани и допълващи се изводи за икономическия ни растеж през последния 30-годишен период (1989 – 2020 г.):

1. Верижните темпове индикират за подчертано неустойчива, смесена динамика на БВП през периода, постигнати реални ръстове на БВП в годините с положителни темпове, както и спадове (отрицателен икономически растеж) в годините с отрицателни верижни темпове (фигура 1). От тях се констатира сравнително лесно, че до 1997 г. включително са изключително силни кризисните импулси на започналата пазарна трансформация на българската икономика, преобладават и са дълбоки спадовете на БВП на годишна база. След това условията на растежа и макроикономическата стабилност се възстановяват (подпомогнати от въведения валутен борд в страната), доколкото от и след 1998 г. у нас са регистрирани повече ръстове и само два спада на БВП – съответно през 2009 г. и 2020 г. Те могат да се отдадат предимно на отразените ефекти от действието на външни фактори, както и на неикономически фактори (пандемията с Ковид-19), които засягат на по-късен етап и развитието на икономиката ни.

2. Верижните темпове са разнопосочни, но отрицателните от тях натрупват значително изоставане, възлизащо в общо изражение на 43,4 процентни пункта, което се отразява върху знака на базисните темпове и базисната величина на реалния БВП. Предвид на честите годишни флуктуации, немалкия брой и голяма дълбочина на някои спадове (преценени според верижните темпове), до 2005 г. включително базисните темпове на БВП са непрекъснато отрицателни. Те се трансформират в положителни през 2006 г. Така те и базисната величина на БВП показват ясно, че до 2005 г. включително реалният БВП е по-малък и едва през 2006 г. успява да достигне и вече да надхвърли равнището на БВП от началната за периода и приета за базова 1989 г. Всеки отрицателен (респ. положителен) верижен темп допринася за увеличаване (респ. намаляване) на стойността под модул на базисните темпове на растежа; тази стойност се запазва непроменена при нулев верижен темп.

Таблица 1: Темпове на изменение и реален БВП в България през 1989 – 2020 г.

Период	Темп на БВП (предх. год. = 100, проценти)	Темп на БВП (1989 г. = 100, проценти)	Реален БВП (1989 г. = 100, млн. лв.)
1	2	3	4
1989 г.	-	-	39 579
1990 г.	- 9,1	- 9,1	35 977
1991 г.	- 8,4	- 16,8	32 930
1992 г.	- 7,3	- 22,8	30 555
1993 г.	- 1,5	- 24,0	30 080
1994 г.	1,8	- 22,6	30 634
1995 г.	2,9	- 20,4	31 505
1996 г.	- 10,1	- 28,5	28 299
1997 г.	- 7,0	- 33,4	26 360
1998 г.	4,0	- 30,7	27 414
1999 г.	2,3	- 29,1	28 045
2000 г.	5,4	- 25,3	29 559
2001 г.	4,1	- 22,3	30 771
2002 г.	4,8	- 18,5	32 248
2003 г.	5	-14,5	33 860
2004 г.	7	-8,5	36 230
2005 г.	7	-2,1	38 766
2006 г.	7	4,8	41 480

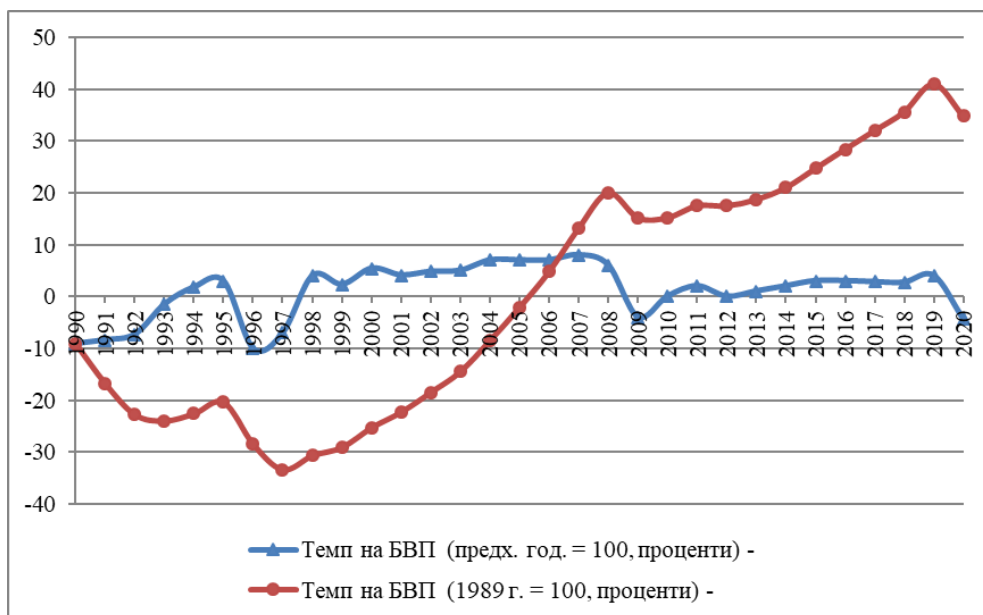
Продължение

1	2	3	4
2007 г.	8	13,2	44 798
2008 г.	6	20,0	47 486
2009 г.	-4	15,2	45 587
2010 г.	0	15,2	45 587
2011 г.	2	17,5	46 499
2012 г.	0	17,5	46 499
2013 г.	1	18,7	46 964
2014 г.	2	21,0	47 903
2015 г.	3	24,7	49 340
2016 г.	3	28,4	50 820
2017 г.	2,8	32	52 243
2018 г.	2,7	35,6	53 654
2019 г.	4	41	55 800
2020 г.	-4,4	34,8	53 345

Източник: Данни на НСИ и на Световната банка, изчисления на автора

3. На основата на базисната величина на БВП се установява още, че ефектите от кратката и едногодишна криза, съпроводена от спад на БВП с 4% през 2009 г., биват преодолені цели пет години по-късно – едва през 2014 г. става възможно да се надхвърли равнището на БВП от предкризисната 2008 г. Много вероятно е и неутрализирането на ефектите от последния отчетен спад на БВП през 2020 г. с 4,4% да отнеме също няколко години.

4. Макар двата спада от последните години да са нелеки, в общо изражение те възлизат на 8,4 процентни пункта (според верижните темпове), базисните темпове остават положителни в целия период след 2006 г. Съответно на това реалният БВП остава по-голям от този през изходната 1989 г. и през всички други предходни години (без сравнено съответно с непосредствено предхождащите двете последни кризи 2008 г. и 2019 г.).

Източник: Данни на Световната банка

Фигура 1: Темпове на БВП на България 1989 – 2020 г.

Оттук може да се направи извод, че двата вида методи демонстрират различна, но взаимно допълваща се интерпретативна и обяснителна способност, съответно на което е обосновано и оправдано както съвместното им прилагане, така и прилагането на верижно пресметнати индекси и темпове и към периоди с по-голяма продължителност.

Дългосрочни икономически и сравнителни проекции на растежа

Допълнителни аргументи в подкрепа на по-новото схващане за растежа и широката приложимост на основните математико-статистически методи могат да се приведат при изследване на растежа в икономики с различни мащаби, в още по-големи периоди и в сравнителни аспекти.

Като израз на посочените ракурси могат да се представят и сравнят данните за обобщените резултати от развитието на производството в света, в Европейския съюз (ЕС) и в България през последните 40 години (през **периода 1980 – 2020 г.**).⁴ Те позволяват да се разкрие постигнато значително увеличаване на създадения БВП през периода като цяло, но при колебания

⁴ Периодът е определен от наличната статистическа информация за България в основната база данни на Световната банка.

в годишните темпове на растежа и временни кризисни отклонения от него. Данните на Световната банка показват, че в номинално изражение:

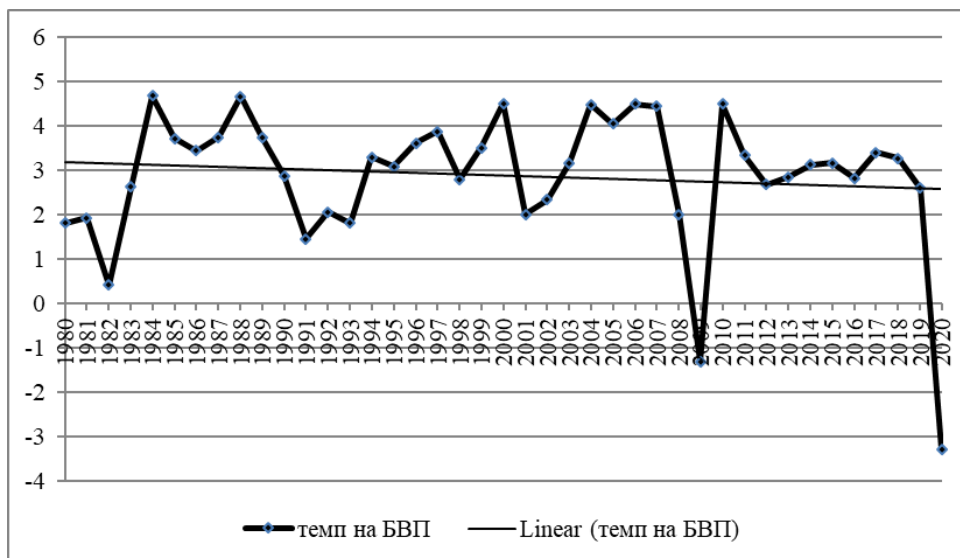
- през 2020 г. в света е произведен 7,5 пъти по-голям БВП в сравнение с 1980 г. – като от 11,3 трил. щ. дол. глобалният БВП достига до 84,75 трил. щ. дол.;
- за същия период създаденият БВП в страните от ЕС като цяло нараства 4,6 пъти, като от 3,3 трил. щ. дол. общото регионално производство възлиза през 2020 г. вече на 15,3 трил. щ. дол.;
- в сравнение с 1980 г. е нараснало 3,5 пъти националното ни производство – от 19,8 млрд. щ. дол. БВП на България достига 69,8 млрд. щ. дол. през 2020 г.⁵

Отчетените ръстове на производствените резултати и в трите географски обхвата, представени в обобщено изражение, са съществени. Но те биха могли да бъдат още по-големи, ако през всяка отделна от изминалите 40 години беше постигнат реален икономически растеж, без кризисни отклонения и спадове на БВП. Траекторията на развитието на икономиката през тези години обаче е подчертано неравномерно начупена и смесена, състояща се от поредица от години на растеж и спад. И макар спадовете да са като правило епизодични или краткотрайни, честотата на проявлението и специфичната им дълбочина, заедно с различната скорост (темп) на растежа на БВП, допринасят за по-слаби от потенциално възможните увеличения на производствените резултати.

На глобално равнище е постигнато най-голямо увеличение на създадения БВП. То е отражение на преобладаващо положителните темпове и реалните ръстове на БВП през периода, макар те да са както възходящи, така и понякога низходящи и да индуцират ясно изразена начупена линия на растежа (фигура 2). Най-слабо увеличение на БВП е постигнато през 1982 г. (когато годишният темп е едва 0,4%), а най-силно – през 1988 г. (с темп над 4,66%).⁶ Същевременно през периода са отчетени само *два спада* на световния БВП, които са едногодишни – глобалното производство намалява през кризисната 2009 г. с 1,3% и отново през 2020 г. – когато се свива с повече (с 3,3%). Както показва линейно построената „изгладена“ трендова линия на темповете (която е леко ориентирана в посока надолу), осредненият темп на растежа на глобалното производство отслабва, растежът се забавя.

⁵ При отчитане на факторите, оказали влияние върху реалния БВП, най-малко на инфлационните и дефлационните процеси през този голям период от 40 години, се установява обаче, че базисната величина на реалния БВП на България е нараснала само с 35% сравнено например с 1989 г.

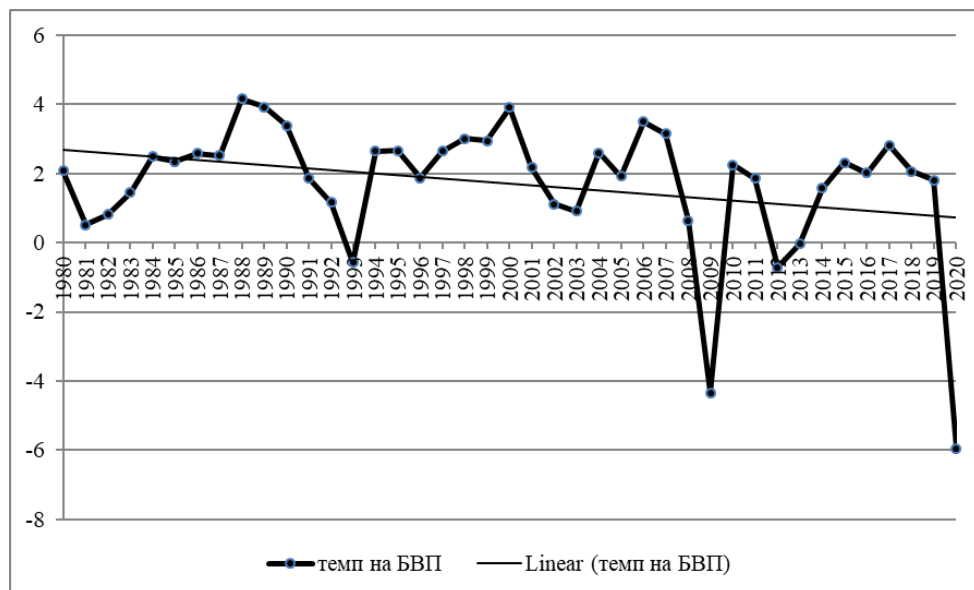
⁶ В анализа са приложени данни на Световната банка.

Източник: Данни на Световната банка

Фигура 2: Темпове на БВП на света през 1980 – 2020 г. (предх. год.=100)

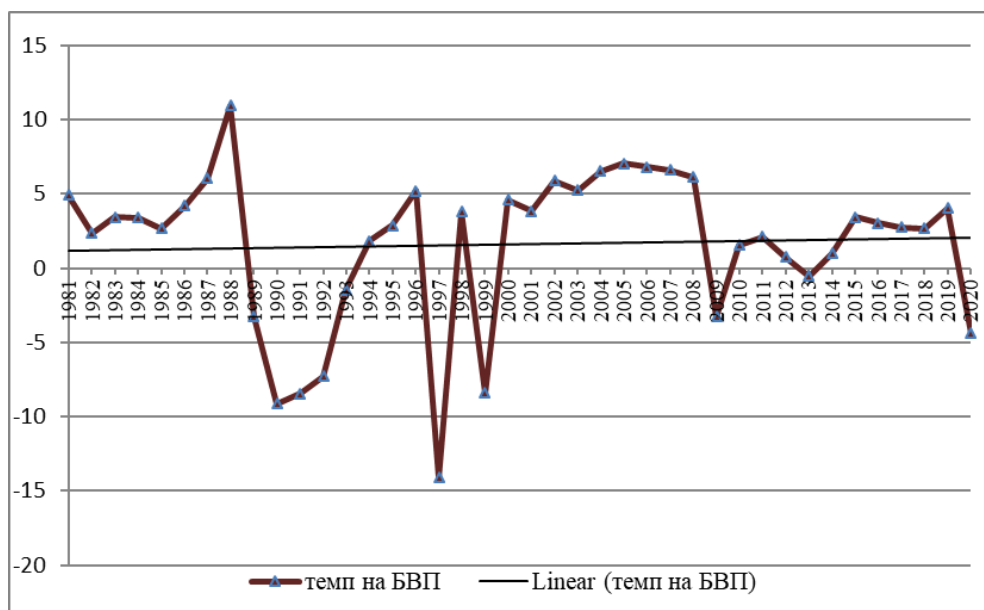
Реализираното по-слабо увеличаване на регионалното производство през избрания период се предполага от като цяло по-ниските темпове на растежа на БВП на страните от ЕС (фигура 3). Те се колебаят между най-нисък темп от едва 0,5% през 1981 г. и най-висок темп от 3,9% през 1989 г., но в повечето години от периода са ограничени в рамките на 1-2% годишно. Наред с това има повече – общо *пет спада* на БВП на страните от ЕС. Те са също едногодишни, но с различна дълбочина и по-ясно изразена по-голяма честота през последните десетина години. Първият спад е през 1993 г. и е относително слаб (БВП на ЕС намалява с 0,6%), но след кризисната 2009 г. растежът на икономиката на европейските страни продължава да се колебае и остава по-трайно невъзстановен – БВП намалява в още четири години и в обобщено изражение с допълнителни над 11 процентни пункта. Като най-значим се откроява спадът през последната отчетена 2020 г., когато производството на страните от ЕС се свива с почти 6% на годишна база. Като отражение на всичко това осреднената трендова линия на темповете на изменение на БВП през периода е ясно изразено и по-силно наклонена надолу (низходяща).

Източник: Данни на Световната банка

Фигура 3: Темпове на БВП на ЕС през 1980-2020 г. (предх. год.=100)

В сравнителен план най-малкото увеличение на националното ни производство може да се отдаде на сложните процеси на пазарния преход, на съпътстващите ги и отчетени през последните 40 години общо *десет спада* на БВП на България (фигура 4). Най-дълбокият спад е с над 14% през 1997 г. (според данните на Световната банка). Сравнено с трансформационните кризи от 90-те години, спадовете при последните три кризи са по-леки – съответно с 3,3% през 2009 г., с едва 0,6% през 2013 г. и с около 4,4% през 2020 г. Но в общо изражение всички кризи натрупват изоставане в развитието на българската икономика, което възлиза на почти 52 процентни пункта (според данните на Световната банка). Същевременно в немалко години се постигат относително високи темпове на реални ръстове на БВП – например с над 10% през 1988 г., над 7% през 2005 г., над 6% през 1987 г., 2004 г., също и през 2006 – 2008 г. Като отразен резултат от това изоставането се неутрализира и надхвърля, трендовата линия на темповете е леко издигната нагоре, т.е. има осреднено слабо изразено ускоряване на растежа у нас.

Източник: Данни на Световната банка

Фигура 4: Темпове на БВП на България през 1981 – 2020 г. (предх. год.=100)

Резултатите от извършения анализ доказват по-добрите възможности за обогатяване и задълбочаване на изводите относно икономическата динамика, които са присъщи на краткосрочните методи както на световно, така и на регионално и национално равнище, във все по-големи периоди. Синтезирано изразената разнородна динамика на растежа на съвременния етап е последица от променените условия и извършващите се нови трансформационни процеси в икономиката.

Заклучение

От извършения анализ могат да се направят няколко важни извода. На първо място, не е необходимо и оправдано да се абсолютизира или отхвърля приложимостта на краткосрочните или на дългосрочните методи за анализ на растежа, при това независимо от продължителността на времевия период. Посредством използването на краткосрочни методи става възможно да се обогатят и прецизират познанията за особеностите на (макро) икономическата динамика в по-големи периоди. Този извод е валиден без оглед на конкретния мащаб на изследваната икономика (доказано бе на

световно, регионално и на отделно национално равнище). Същевременно именно чрез краткосрочните методи се изясняват и открояват по-добре тези динамични характеристики на растежа, които се въвеждат като опорни пунктове на резюмираното ново по-широко тълкуване на процеса на икономическия растеж.

Използвана литература

- Национален статистически институт. (2025). Статистически данни, (Natsionalen statisticheski institute, 2025, Statisticheski danni), available at: <https://nsi.bg>
- Миркович, К. (2001). Макроикономика, Издателство Тракия-М. (Mirkovich, K., 2001, Makroikonomika, Izdatelstvo Trakia-M).
- Миркович, К. (2012). Динамика на икономическата система, София: Издателски комплекс – УНСС. (Mirkovich, K., 2012, Dinamika na ikonomicheskata sistema, Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS).
- Пиримова, В. (2001). Растеж, цикличност, конюнктура, Университетско издателство „Стопанство“. (Pirimova, V., 2001, Rastezh, tsiklichnost, konyunktura, Universitetsko izdatelstvo „Stopanstvo“).
- Krelle, W. (1988). Theorie des wirtschaftlichen Wachstums, Berlin Heidelberg.
- Kuznets, S. (1971). Modern Economic Growth: Findings and Reflections. Lecture to the memory of Alfred Nobel, December 11, available at: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1971/kuznets-lecture.html
- Kuznets, S. (1971). Economic Growth of Nations: Total Output and Production Structure, Belknap Press of Harvard University Press, First Edition.
- Kuznets, S. (1966). Modern Economic Growth: Rate, Structure, and Spread“, Yale University Press.
- World Bank. (2025). World Bank Open Data, available at: <https://www.worldbank.org>

DIMENSIONS AND PROJECTIONS OF ECONOMIC GROWTH IN BULGARIA, THE EUROPEAN UNION AND THE WORLD

Assoc. Prof. Vera Pirimova, PhD
Department of Economics
Faculty of General Economics
University of National and World Economy
e-mail: v.pirimova@unwe.bg

Abstract

The main goal of the analysis in the article is to reveal and justify the relationship between basic and alternative concepts of growth, on the one hand, and the possibilities for applying different methods of analysis and measures of economic growth, on the other hand. The necessity and the possibility of applying some short-term mathematical-statistical methods to the long-term periods and dynamics of growth are proved. In this regard, the dynamics of GDP in Bulgaria, the European Union and the world in the period 1980 – 2020 were studied. It is concluded that short-term methods (for example chain rates) complement summaries of the application of long-term methods (basic rates), specific features are derived and specified, knowledge of the nature of macroeconomic dynamics is enriched. The report applies the methods of analysis and synthesis, mathematical and statistical methods, as well as methods of descriptive analysis.

Keywords: economic growth, growth indicators, chain and base rates of GDP, economic growth in Bulgaria, the EU and the world

JEL: E00, E32, C02